

डडेल्धुरेली भाषाका कोटिकर

डा. मोहनप्रसाद भट्ट

उपप्राध्यापक

विश्वविद्यालय क्याम्पस

शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

लेखसार

कोटिकर भनेको सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बिचमा अनिवार्य रूपले आउने विशेष शब्द हो । यस्ता सङ्ख्यावाचक र नामका बिचमा आउने थुप्रै शब्दहरू डडेल्धुरेली भाषामा पाइन्छन् । वस्तुको आकार, प्रकार आदि जनाउन वाक्यमा कोटिकरको आवश्यकता पर्दछ । डडेल्धुरेली भाषामा यस्ता वस्तु गन्नका लागि वस्तुको आकारअनुसार कोटिकर पनि फरक फरक हुने गरेका पाइन्छन् । डडेल्धुरेली भाषामा रहेका गोलो आकारका वस्तु गन्न 'दानो' र 'गानो', लाम्चो आकारका वस्तु गन्न 'कोसो' र 'सेलो', अर्धचन्द्राकार वस्तुलाई जनाउन 'पानो' शब्दको प्रयोग हुन्छ भने 'गेडो' शब्दले लाम्चो र गोलो दुवै वस्तुलाई जनाउने गरेको पाइन्छ । यस्ता वस्तु गन्दा कोटिकर र लिङ्गको प्रयोग हुने गर्दछ । मानवीय नाममा कोटिकरको प्रयोग हुन्छ भने मानवेतर (जन्तुवाचक) नाममा कोटिकर लाग्दैनन् । तर मानवेतर (अजन्तुवाचक) नाममा भने कोटिकरको प्रयोग हुन्छ । कोटिकरमा पनि लिङ्गभेद हुन्छ । यो लिङ्गभेद मानवीय नाममा मात्रै हुने गरेको पाइन्छ । जन्तुवाचक नाममा भने कोटिकरमा लिङ्गभेद हुँदैन र कोटिकर पनि लाग्ने गरेको पाइँदैन । अजन्तुवाचक नाममा भने आकारअनुसार कोटिकर लाग्ने गरेको पाइन्छ । सिङ्गो वस्तुलाई मात्रै नभएर बुजो, कुट्को, चिउलो आदि जस्ता खण्डहरू गन्न छुट्टाछुट्टै कोटिकर लाग्ने गर्दछन् । डडेल्धुरेली भाषामा कामको प्रक्रियालाई बुझाउन पनि केही कोटिकरहरूको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

मूल शब्दावली : कोटिकर, गोलो, लाम्चो, गेडो, मानवीय, मानवेतर आदि ।

विषय प्रवेश

डडेल्धुरा जिल्ला नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशअन्तर्गत मध्य पहाडी भेगमा पर्दछ । यस जिल्लाको सिमानासँग कञ्चनपुर, कैलाली, डोटी र बैतडी जिल्ला र केही भाग महाकाली नदीले छोएको छ । महाकाली नदी पारी भारतको उत्तराखण्ड राज्यको चम्पावत जिल्लाको सिमानाले छोएको छ । दुईओटा नगरपालिका र पाँचओटा गाउँपालिका रहेको यो जिल्ला २८.५९०+ देखि २९.२६०+ उत्तरी अक्षांश र ८०.१२०+ देखि ८०.४७०+ पूर्वी देशान्तरसम्म उत्तरी अक्षांश बिचमा पर्दछ । यसको क्षेत्रफल १६६१ कि.मि. छ ।

कुनै पनि भाषा सबै ठाउँ र सबै स्थितिमा एकनास प्रयुक्त हुँदैन । भौगोलिक दुरी, सम्पर्कको अभाव, समयको लामो अन्तराल, विभिन्न भाषिक समुदायसँगको सम्पर्क तथा सामाजिकता आदिका कारण एउटै भाषाका विभिन्न भेदहरू उत्पन्न हुन्छन् । यसलाई कसैले बोली, कसैले विभाषा र कसैले

उपभाषा पनि भनेका छन् । रेग्मी (२०६८ : ३९) ले डडेल्धुरेलीलाई छुट्टै भाषा मानेका छन् । रेग्मी (२०७०) ले अर्को एक कार्यपत्रमा पनि उक्त कुरा दोहोर्याएका छन् । सुरु सुरुमा डडेल्धुरेली भाषासम्बन्धी अध्येताहरूका धारणामा एकमत नपाइए पनि हाल आएर डडेल्धुरेली भाषाका सम्बन्धमा धेरैको धारणा प्रस्ट हुँदै आएको पाइन्छ । यसैले प्रस्तुत अध्ययनमा डडेल्धुरेलीलाई स्वतन्त्र भाषा मानी अध्ययन गरिएको छ । यसलाई नेपालको राष्ट्रिय जनगणना (२०७८) ले पनि स्वतन्त्र भाषाको मान्यता दिएको छ । डडेल्धुरेली भाषा बोल्ने बक्ताको सङ्ख्या राष्ट्रिय जनगणना (२०७८) अनुसार २१३०० रहेको छ । साथै भाषा आयोगले समेत यसलाई छुट्टै भाषाको मान्यता दिइसकेकाले यसलाई डडेल्धुरेली भाषा भनिएको हो ।

डडेल्धुरा जिल्लामा बोलिने यस भाषामा भुतिउँ, गर्खा, रूपाल गर्खा, पश्च गर्खा, भित्री मधेश र गड गर्खाजस्ता क्षेत्रीय भाषिक भेदहरू पनि पाइन्छन् । प्रस्तुत अध्ययन भुतिउँ गर्खामा बोलिने भाषिक भेदमा आधारित छ र यस अध्ययनमा अजयमेरु कोटलाई केन्द्रबिन्दु बनाई त्यस वरिपरिका अजयमेरु र भागेश्वर गाउँपालिकालाई आधार क्षेत्र बनाइएको छ । यिनै क्षेत्रमा केन्द्रित रहेर सामग्री सङ्कलन गरी यो अध्ययन गरिएको छ । यो क्षेत्र ऐतिहासिक, भौगोलिक र सांस्कृतिक दृष्टिले डडेल्धुरा जिल्लाको केन्द्रको रूपमा रहेको छ । यस जिल्लाको पुरानो बस्ती पनि यसै क्षेत्रमा रहेको हुनाले यहाँ बोलिने भाषामा प्राचीन विशेषता धेरै पाइन्छन् ।

उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य डडेल्धुरा जिल्लामा बसोबास गर्ने मानिसहरूले मातृभाषाका रूपमा बोलिदै आएको डडेल्धुरेली भाषामा प्रयोग हुने कोटिकरहरूलाई पहिचान गर्नु रहेको छ ।

अध्ययन विधि, सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक ढाँचाको रहेको छ । यसमा सुदूरपश्चिम प्रदेशको पहाडी भेगमा बोलिने मातृभाषामा प्रयोग हुने कोटिकरलाई पहिल्याइएको छ । विभिन्न धार्मिक पर्व, मेलापात, जात्रामा बोलिने भाषाको अवलोकन गर्नुका साथै त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न उमेर समूहसँग छलफल गरी कोटिकरको पहिचान गरिएको छ ।

कोटिकर

डडेल्धुरेली भाषामा कुनै वस्तुको सङ्ख्या निर्धारण गर्नका लागि कोटिकरको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । कोटिकर भनेको सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बिचमा अनिवार्य रूपले आउने विशेष शब्द हो (पोखरेल: २०५६) । यस्ता सङ्ख्यावाचक र नामका बिचमा आउने थुप्रै शब्दहरू डडेल्धुरेली भाषामा पाइन्छन् । ‘कोटिकर’ वस्तु वर्गीकरण गर्ने शब्द हो । अर्थविज्ञानमा सामान गन्न नभई नहुने यस्ता थप शब्दलाई ‘कोटिकर’ (क्लासिफायर) भन्ने गरिन्छ (पोखरेल: २०७८) । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने वस्तुको आकार, प्रकार आदि जनाउन वाक्यमा कोटिकरको आवश्यकता पर्दछ । डडेल्धुरेली भाषामा यस्ता वस्तु गन्नका लागि वस्तुको आकारअनुसार कोटिकर पनि फरक फरक हुने गरेका छन् । जस्तै : गोलो वस्तु जनाउन ‘दानो’ ‘गानो’, लाम्चो वस्तु जनाउन ‘कोसो’, ‘सेलो’, ‘सिन्को’ । त्यसै गरी मानिसलाई जनाउन ‘जना’, टुकालाई जनाउन ‘खन्टो’, ‘खुजो’, ‘कुटको’, ‘बुजो’, ‘चिउलो’ आदि कोटिकर लाग्ने गर्छन् । यसै गरी लाम्चो (धान, गहुँ, चामल) गोलो (मुसुरो, तोडो, कलाउँ, माटर) र चेप्टो (मकै, गहत), जनाउन डडेल्धुरेली भाषामा ‘गेडो’ शब्दको प्रयोग हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषामा यस्ता थुप्रै कोटिकरहरू पाइन्छन् । हिन्दी भाषामा मानवीय नाममा कुनै कोटिकर लाग्ने गरेको पाइँदैन । जस्तै: डडेल्धुरेली भाषामा ‘एक जानो मान्स’ हुन्छ भने हिन्दी भाषामा ‘एक आदमी’ हुन्छ । यहाँ ‘जनो’ भन्ने शब्द कोटिकरको रूपमा प्रयोग भएको छ । तर हिन्दी भाषामा ‘जना’ लागेको छैन ।

डडेल्धुरेली भाषामा रहेका गोलो आकारका वस्तु गन्न 'दानो' र 'गानो' शब्दको प्रयोग हुन्छ । जस्तै: एक दानो सुन्तलो 'एक दानो सुन्तला', एक दानो ओलो 'एक दानो अमला', एक दानो आम 'एक दानो आँप', 'एक गानो गिटो', 'एक गानो लसुन', 'एक गानो प्याज', 'एक गानो चोतो' आदि । यसै गरी लाम्चो आकारका वस्तु गन्न 'कोसो' र 'सेलो' शब्दको प्रयोग हुन्छ । जस्तै: एक कोसो केलो 'एक कोसो केरा', एक कोसो डा 'एक कोसो खुर्सानी', एक कोसो सोटो 'एक कोसो सिमी', 'एक कोसो तोरिया', 'एक कोसो कुरकोसी', 'एक कोसो कलाउँ', 'एक कोसो घोगो', 'एक कोसो भिन्टी', 'एक कोसो बुङ्गन' आदि । यसै गरेर 'एक सेलो पिडाउ', 'एक सेलो तौड', 'एक सेलो आदो' आदि कोटिकरको प्रयोग हुने गर्छ । त्यसै गरेर अर्धचन्द्राकार वस्तुलाई जनाउन 'पानो' शब्दको प्रयोग हुन्छ । जस्तै: एक पानो सुन्तलो 'एक केसो सुन्तला', एक पानो मुसम, एक पानो चुक, एक पानो जामिर आदि । 'गेडो' शब्दले लाम्चो र गोलो वस्तुलाई जनाउँछ । जस्तै: एक गेडो सुन्तलो, एक गेडो धान, एक गेडो गौँ, एक गेडो मसुरो आदि । (पोखरेल : २०७८) का अनुसार संसारभरका भाषाका वक्ताले आफ्नो परिवेशमा भेटिने वस्तु जगतलाई वर्गीकरण गरेर गन्ने दुइटा तरिका मात्रै पाइएका छन् । नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजीजस्ता भारोपेली भाषाका वक्ताले आफ्नो परिवेशमा भेटिने वस्तु जगतको वर्गीकरण गर्न व्याकरणमा 'लिङ्ग' को आविष्कार गरेको पाइन्छ भने चिनियाँ (सेफर, १९४८ इ.), जापानी (माचुमोतो, १९८५ इ.), बर्मेली (ह्ला पे, १९६५ इ.), कम्बोडियाली (याकोब, १९६५ इ.), कोरियाली (काङ, १९९४ इ.) र मलेशियाली (ओमर, १९७२ इ.) जस्ता पूर्वी एसियाली भाषाका वक्ताले चाहिँ लिङ्गका आधारमा नभएर 'कोटिकर'का आधारमा आफ्नो परिवेशमा भेटिने वस्तु जगतलाई वर्गीकरण गरेको पाइन्छ (पोखरेल : २०७८) ।

सुदूरपश्चिम प्रदेशमा बोलिने नेपाली मातृभाषामा लिङ्ग र कोटिकरको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । यस्ता मातृभाषामा अछामी, बैतडेली, डडेल्धुरेली, डोटेली, बभ्राङ्गी, दार्चुलेली पर्दछन् । यी मातृभाषाका कतिपय विशेषता समान भए पनि उच्चारणगत रूपमा केही भिन्नता देख्न सकिन्छ । त्यसै गरी उत्तराखण्डका कुमाउनी र गढवाली भाषामा पनि कोटिकरको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । यी भाषामा वस्तु गन्दा कोटिकर र लिङ्गको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

डडेल्धुरेली भाषाका मानवीय र मानवेतर नाममा लिङ्गभेद रहेको पाइन्छ । जस्तै:

१. मेरो कान्छो चेलो आयो । 'मेरो कान्छो छोरो आयो'
२. मेरी कान्छी चेली आई । 'मेरी कान्छी छोरी आई'

माथिका वाक्यमा आएका 'चेलो' र 'चेली' ले लिङ्ग भेद जनाएको छ । त्यसैगरी मानवेतर नाममा पनि वाक्यात्मक लिङ्ग भेद देखिन्छ । जस्तै:

३. कालो बाच्छो आयो । 'कालो बाच्छो आयो'
४. काली बाच्छी आई । 'कालो बाच्छो आयो'
५. कालो गेडो भङ्ग्यो । 'कालो गेडो भङ्ग्यो'
६. काली गेडि भङ्गी । 'कालो गेडो भङ्ग्यो'

माथिका 'बाच्छो', 'बाच्छी', 'गेडो', 'गेडी' शब्दमा लिङ्ग भेद देखिएको छ । (पोखरेल: २०७८) का अनुसार संस्कृत र जर्मनेलीमा पत्नी बुझाउने शब्द पनि पुलिङ्ग (विशालः तट दृष्टः ।), स्त्रीलिङ्ग (विशाला तटी दृष्टा ।) र नपुंसक (विशालं तटं दृष्टम् ।) गरी तीन ओटै वाक्यात्मक लिङ्गमा छुट्टिन्छन् । संस्कृतका यी तीन ओटै वाक्यको अर्थ 'विशाल किनार देखियो' भन्ने हुन्छ ।

डडेल्धुरेली भाषामा आउने कोटिकर मानवीय नाममा मात्रै प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । यस्ता कोटिकर मानवेतर जन्तुवाचक नाममा भने लाग्दैनन् । तर मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा भने कोटिकर लाग्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै:

७. एक जानो मुल्या आयो । 'एक जना केटो आयो'
८. एक जानी मुलाइ आई । 'एक जना केटी आई'

मानक नेपालीमा कोटिकरको लिङ्गभेद हुँदैन तर डडेल्धुरेलीमा कोटिकरमा पनि लिङ्गभेद हुन्छ । यहाँ ‘जानो’ ‘जानी’ शब्दमा लिङ्गभेद भएको छ । तर यो लिङ्गभेद मानवीय नाममा मात्र हुने गरेको पाइन्छ । जन्तुवाचक नाममा भने कोटिकरमा लिङ्गभेद हुँदैन र कोटिकर पनि लाग्ने गरेको पाइँदैन । जस्तै:

९. एक बाच्छो आयो । ‘एक बाच्छो आयो’

१०. एक बाच्छी आइ । ‘एक बाच्छो आयो’

मानवीय नाममा ‘न्’ प्रत्यय जोडेमा बहुवचन हुन्छ भने मानवेतर नाममा ‘न्’ प्रत्यय जोडिँदैन । जस्तै:

११. चेलो आयो । ‘छोरो आयो’

१२. चेलान् आया । ‘होराहरू आए’

१३. बाच्छो आयो । ‘बाच्छो आयो’

१४. बाच्छान् आया । ‘बाच्छाहरू आए’

माथि एक वचनको रूपमा आएको ‘चेलो’ शब्दमा ‘न्’ जोडदा ‘चेलान्’ भएको छ र यसले बहुवचनलाई जनाउँछ भने मानवेतर नाममा बाच्छो आयो हुन्छ तर बाच्छान् आया हुँदैन । अजन्तुवाचक नाममा भने आकारअनुसार कोटिकर लाग्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै:

१५. एक कोसो घोरो । १६. एक सेलो हल्दो । १७. एक गानो चोतो ।

१८. एक दानो सुन्तोला । १९. एक पयो जेउडो । २०. एक जोलो जनाइ ।

२१. एक खुजो गोला । २२. एक ब्याँ सिउँतो । २३. एक कट्को सुपारी ।

२४. एक कटकी गुड । २५. एक चिरो काँकडो । २६. एक कोइलो आम ।

२७. एक पानो सुन्तलो ।

असङ्ख्येय अजन्तुवाचक नाम जस्तै:

२८. एक सिको दुद । २९. एक पस्यो दुद । ३०. एक छिटो थुक ।

३१. एक थोपो पानी । ३२. एक आँजोलि पानी । ३३. एक घुट पानी ।

३४. एक अडाली पानी । ३५. एक हातो केला । ३६. एक घाणो केला ।

पोखरेल (२०७८) का अनुसार दार्जिलिङ नेपालीभन्दा मानक नेपाली लिङ्गभेदमा धनी छ अनि मानक नेपालीभन्दा खसानी मातृभाषाहरू लिङ्गभेदमा धनी ठहर्छन् । खसानी मातृभाषाभन्दा संस्कृत र जर्मनेली भाषा धनी रहेछन् । गुजराती, मराठी र कोंकणी जस्ता उपमहाद्वीपको पश्चिमी तटका आर्य भाषामा पनि संस्कृतमा भैँ तीन ओटा वाक्यात्मक लिङ्ग हुन्छन् (मासिका, १९९१ इ., ‘इन्डो-आर्यन ल्याङ्गवेजिज’) । यस तुलनाबाट के कुरो प्रमाणित हुन्छ भने, पश्चिमोत्तरीय भारोपेली आर्य भाषा नेपाली आफ्नो मूल थलोबाट जति पूर्व सय्यो त्यति लिङ्गभेद हराउँदै गएको पाइएको छ ।

पोखरेल (२०७८) को अर्को भनाइअनुसार नेवार (हेल र श्रेष्ठाचार्य, १९७३ इ., भास्करराव र जोशी, १९८५ इ.), पहरी (वाइडर्ट, १९८४ इ. र मेचे (किचु, २००८ इ.) जस्ता भोट बर्मेली भाषामा नामको वर्गीकरण लिङ्गका आधारमा हुँदैन ; कोटिकरका आधारमा मात्र हुन्छ । डडेल्धुरेली भाषामा चाहिँ नामको वर्गीकरण लिङ्गका आधारमा पनि हुन्छ र कोटिकरका आधारमा पनि हुन्छ । पूर्वी एसियाली मूलका मेचे, पहरी र नेवार भाषाका वाक्यमा लिङ्गभेद हुँदैन ; कोटिकर मात्र हुन्छ । बरु पूर्वी एसियाली भाषाहरूका सङ्गतमा परेर मैथिली (गडेरी, २०५३), राजवंशी (वाइल्ड, २००८ इ.), बाङ्ला र उडिया जस्ता आर्य भाषामा एकातिर लिङ्गभेद नै हराएको छ भने, आर्य भाषा नेपालीमा चाहिँ पश्चिमतिरका नेपाली भाषामा भन्दा लिङ्गभेद कम भयो र त्यसको क्षतिपूर्ति कोटिकरको प्रयोग थपेर गरिएको छ (पोखरेल :२०७८) । जापानी, कोरियाली, चिनियाँ, भिएतनामी (सिम्सन र डो, २०१८ इ.), इन्डोनेसियाली (छुङ, २००० इ.), बर्मेली र मलेसियाली जस्ता पूर्वी एसियाली भाषाहरूमा लिङ्गभेदको साटो कोटिकर चलाएर नामको वर्गीकरण गरिन्छ ।

डडेल्धुरेली भाषामा आउने कोटिकरहरू आकारअनुसार फरक फरक हुन्छन् तर त्यस्ता कोटिकरमा पनि केही मानव निर्मित (अप्राकृतिक) वस्तुलाई जनाउन प्रयोग हुन्छन् भने केही प्राकृतिक वस्तुलाई जनाउन प्रयोग हुन्छन् । जस्तै:

३७. एक सेलो तौड । ३८. एक सेलो पिडाउ । ३९. एक सेलो मैल ।

४०. एक सेलो आँतर ।

यहाँ 'एक सेलो तौड', 'एक सेलो पिडाउ' मा आएको 'सेलो' ले प्रकृतिजन्य वस्तुलाई जनाएको छ । यी वस्तु माटोमुनि हुने गर्छन् । यसै गरी 'एक सेलो मैल' र 'एक सेलो आँतर' मा आएको 'सेलो' ले मानव निर्मित लाम्चो आकारको वस्तुलाई जनाएको छ ।

सिङ्गो वस्तुलाई मात्रै नभएर बुजो, कुट्को, चिउलो आदि जस्ता खण्डहरू गन्न छुट्टाछुट्टै कोटिकर लाग्ने गर्छन् । जस्तै:

४१. एक चिरो काँकडो । ४२. एक चिउलो रोटो । ४३. एक कुट्को सुपारी ।

४४. एक डल्लो भुजो । ४५. एक खन्टो सिकार । ४६. एक छेपलो दरुवाँ ।

माथि आएका 'चिरो', 'चिउलो', 'कुट्को', 'डल्लो', 'खन्टो', 'छेपलो' जस्ता शब्दले सिङ्गो वस्तुलाई नभएर खण्डीकरण वा टुक्रिएर रहेका वस्तुलाई जनाएको छ । यसरी टुक्रिएर रहेका वस्तुलाई गन्न फरक फरक कोटिकर लाग्ने गर्छन् ।

डडेल्धुरेली भाषामा गन्न नसकिने वस्तुको अंशलाई पनि आकार दिने कोटिकर बनाएर गन्न सकिने वस्तु जस्तै गरी गन्ती गर्न सकिन्छ । जस्तै :

४७. एक तोपो पानी । ४८. एक थपाउडो सिगान । ४९. एक घुट पानी ।

५०. एक तोपो स्याइ । ५१. एक डल्लो घी । ५२. एक पोलो म ।

माथि आएका 'तोपो', 'थपाउडो', 'घुट', 'डल्लो', 'पोलो' जस्ता शब्द कोटिकर हुन् । यी कोटिकरले पानी, मसी, मह, घ्यू आदि जस्ता पदार्थहरूको सङ्ख्या छुट्याएको छ ।

लाम्चो र गोलो नभइ अर्धचन्द्राकार रसिला फलजन्य वस्तुलाई जनाउन 'पानो' शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जस्तै :

५३. एक पानो सुन्तलो । ५४. एक पानो आमिलो । ५५. एक पानो मुसम ।

सुन्तलो, कागती, अमिलो, अठन्नी, मुसम जस्ता रसिला फलको भित्री केशोलाई 'पानो' भनिन्छ । यहाँ आएको 'पानो' ले कोटिकरको काम गरेको छ ।

डडेल्धुरेली भाषामा कामको प्रक्रियालाई बुझाउन पनि केही कोटिकरहरूको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । जस्तै:

५६. एक भुष्की निन । ५७. एक सुङ्की चाहा । ५८. एक फाँक बाडि (खाजा) ।

५९. एक भुल्को घाम । ६०. एक सर्की तमाँख / बिडि / सिकरट ।

माथि आएका भुष्की, सुङ्की, फाँक, भुल्को, सर्की आदि कोटिकरको रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

डडेल्धुरेली भाषामा आउने अन्य कोटिकरहरू :

६१. एक फाग मौरा ।	६२. एक पस्यो पानी ।	६३. एक बुजो रोटो ।
६४. एक आँडाली घास ।	६५. एक हात कपडा ।	६६. एक मुठी चामल ।
६७. एक खात पराल ।	६८. एक चट्टा धान ।	६९. एक आँडाली पानी ।
७०. एक तन्यारो घास ।	७१. एक लुटो घोगा ।	७२. एक सरो मार्चिस (बत्ति) ।
७३. एक भिल्को आगो ।	७४. एक भुष्की निन ।	७५. एक गुजुल्लो रौं ।
७६. एक भाल केला ।	७७. एक गजाउटो घी ।	७८. एक कुनिउ पराल ।
७९. एक लुटो गाजो ।	८०. एक माच गाजो ।	८१. एक घुच्चो दरुवाँ ।
८२. एक कोइलो आगो ।	८३. एक नाली खेत ।	८४. एक घान गेडा ।

८५. एक डोको पर्सो ।	८६. एक हारी घास ।	८७. एक मुल्लो धान ।
८८. एक बगाल मान्स ।	८९. एक गोलो अरियाँल ।	९०. एक लोतो पाट ।
९१. एक खेटो सिकार ।	९२. एक भोडि घोगा ।	९३. एक सितो भात ।
९४. एक लुँ पोती ।	९५. एक चुट्की नुन ।	९६. एक दिउलो डा ।
९७. एक पासो दुद ।	९८. एक थुन दुद ।	९९. एक हतौलो घास ।
१००. एक मुठो नल ।	१०१. एक सिको दुद ।	१०२. एक नट्टो पराल ।
१०३. एक भुतो केला ।	१०४. एक सिन्को घास ।	१०५. एक ध्वालो बेण्णो ।
१०६. एक खण्टो रोटो ।	१०७. एक चिउलो रोटो ।	१०८. एक हल खेत ।
१०९. एक जोडि चप्पल ।	११०. एक कण्णोउली घास ।	१११. एक छिटो थुक ।
११२. एक कडाउकी चोतो ।	११३. एक आँखलो लिखु ।	११४. एक घुट पानी ।
११५. एक छेपलो दरुवाँ ।	११६. एक खपाट्टो भुजो ।	११७. एक कुट्को सुपारी ।
११८. एक चुकोट्टो कागज ।	११९. एक घुट्की पानी ।	१२०. एक थोपो स्याइ ।
१२१. एक छिटो पानी ।	१२२. एक डल्लो नुनि ।	२३. एक सेलो मडल ।
१२४. एक सेलो आँतर ।	१२५. एक खात पर्सो ।	१२६. एक छाल कपडा ।
१२७. एक टोकरी माटी ।	१२८. एक चट्टा माटी ।	१२९. एक गास भात ।
१३०. एक रास गोबर ।	१३१. एक ढिको नुन ।	१३२. एक थेल्लो दइ ।
१३३. एक गोली धागो ।	१३४. एक खोडो मिसिरी ।	१३५. एक कोइलो आगो ।
१३६. एक बिणो पात ।	१३७. एक भादलो भात ।	१३८. एक थाल भात ।
१३९. एक डल्लो सापन ।	१४०. एक भादलो कोकलो ।	१४१. एक खन्टो नुन ।
१४२. एक भोल आगो ।	१४३. एक पाखो घर ।	१४४. एक पोलो म ।
१४५. एक थणो सिगान ।	१४५. एक धडो खेत ।	१४६. एक पन्ना कागज ।
१४७. एक ढिको सापन ।	१४८. एक छाल कपडा ।	१४९. एक नट्टो कपडा ।
१५०. एक सुङ्की दुद ।	१५१. एक फाँको खजा ।	१५२. एक भण्फि निन ।
१५३. एक सरो खेत ।	१५४. एक थुम केला ।	१५५. एक कोपो फूल ।
१५६. एक बालो धान ।	१५७. एक खपाट्टो आम ।	

निष्कर्ष

डडेल्धुरा जिल्ला नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशअन्तर्गत महाकाली अञ्चलको मध्य पहाडी भागमा पर्दछ । यस जिल्लाको सिमानासँग कञ्चनपुर, कैलाली, डोटी र बैतडी जिल्ला र केही भाग महाकाली नदीले छोएको छ । महाकाली नदी पारी भारतको उत्तराखण्ड राज्यको सिमाना रहेको छ । दुईओटा नगरपालिका र पाँचओटा गाउँपालिका रहेको यो जिल्ला २८.५९०+ देखि २९.२६०+ उत्तरी अक्षांश र ८०.१२०+ देखि ८०.४७०+ पूर्वी देशान्तरसम्म उत्तरी अक्षांश बिचमा पर्दछ । यसको क्षेत्रफल १६६१ कि.मि. छ ।

कोटिकर भनेको सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बिचमा अनिवार्य रूपले आउने विशेष शब्द हो । यस्ता सङ्ख्यावाचक र नामका बिचमा आउने थुप्रै शब्दहरू यस भाषामा पाइन्छन् । वस्तुको आकार, प्रकार आदि जनाउन वाक्यमा कोटिकरको आवश्यकता पर्दछ । वस्तु गन्नका लागि वस्तुको आकारअनुसार कोटिकर पनि फरक फरक हुने गर्छन् । यस भाषामा रहेका गोलो आकारका वस्तु गन्न 'दानो' र 'गानो' शब्दको प्रयोग हुन्छ । यसै गरी लाम्चो आकारका वस्तु गन्न 'कोसो' र 'सेलो' शब्दको प्रयोग हुन्छ भने अर्धचन्द्राकार वस्तुलाई जनाउन 'पानो' शब्दको प्रयोग हुन्छ । 'गेडो' शब्दले लाम्चो र गोलो वस्तुलाई जनाउँछ । यस्ता वस्तु गन्दा कोटिकर र लिङ्गको प्रयोग हुने गर्छ । मानवीय र

मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद रहेको पाइन्छ । कोटिकर मानवीय नाममा लाग्ने गर्छन् भने मानवेतर जन्तुवाचक नाममा लाग्दैनन् । तर मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा भने कोटिकर लाग्ने गरेका पाइन्छ । कोटिकरमा पनि लिङ्गभेद हुन्छ तर यो लिङ्गभेद मानवीय नाममा मात्रै हुने गरेको पाइन्छ । जन्तुवाचक नाममा भने कोटिकरमा लिङ्गभेद हुँदैन र कोटिकर पनि लाग्ने गरेको पाइँदैन । अजन्तुवाचक नाममा भने आकार अनुसार कोटिकर लाग्ने गर्छन् । यस भाषामा आउने कोटिकरहरू आकारअनुसार फरक फरक हुन्छन् तर त्यस्ता कोटिकरमा पनि केही मानव निर्मित (अप्राकृतिक) वस्तुलाई जनाउन प्रयोग हुन्छन् भने केही प्राकृतिक वस्तुलाई जनाउन प्रयोग हुन्छन् । सिङ्गो वस्तुलाई मात्रै नभएर बुजो, कूटको, चिउलो आदि जस्ता खण्डहरू गन्त छुट्टाछुट्टै कोटिकर लाग्ने गर्छन् । लाम्चो र गोलो नभइ अर्धचन्द्राकार रसिला फलजन्य वस्तुलाई जनाउन 'पानो' शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस भाषामा कामको प्रक्रियालाई बुझाउन पनि केही कोटिकरहरूको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । पहाडी भेगमा बोलिने मातृभाषामा थुप्रै कोटिकरको प्रयोग हुन सक्छ त्यसैले यसको अध्ययन हुन आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७) *समसामयिक नेपाली व्याकरण* दो. सं., काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन ।
- (२०६८) *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण* चौ. सं., काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६३) *सामान्य भाषाविज्ञान* काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- तिवारी, भोलानाथ (२००९) *भाषाविज्ञान* इलाहाबाद : किताब महल ।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद (२०५९) *भाषाविज्ञानको रूपरेखा* धरान : नेपाल बुक डिपो ।
- पण्डित, लक्ष्मीराज (२०६९) *बभ्राङ्गी नेपालीको अध्ययन* काठमाडौं : विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्र ।
- पन्त, जयराज (२०६९) “डोटी राज्यका लिखतमा पाइने भाषिक शिष्टता” *अनुशीलन* वर्ष १ अङ्क १, (पृ. ४-७) ।
- पाण्डेय, वासुदेव (२०६५) “डोटी क्षेत्रका ताम्रपत्रको सङ्कलन र अध्ययन” *लोकायन* वर्ष १, अङ्क १, (पृ. २३-१८४) ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४७) *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* काठमाडौं : भारद्वाज प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (२०४८) “नेपाली भाषाको सिंहावलोकन” *पाठ्यक्रम विकास पत्रिका*, पूर्णाङ्क २७, (पृ. १-१५) ।
- (२०५६) *नेपाली वाक्य व्याकरण* (दोस्रो संस्करण), काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- (२०५७) *ध्वनि विज्ञान र नेपाली भाषाको ध्वनि परिचय* काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- (२०७८) “नेपालीमा गन्त आउँछ” *नयाँ पत्रिका* असार २९ गते ।
- बन्धु, चूडामणि (२०३२) *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* (दोस्रो संस्करण), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्ट, मोहनप्रसाद (२०७०) *डडेल्धुरेली भाषाको अध्ययन*, काठमाडौं : विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्र ।
- भट्ट, हरिप्रसाद (२०५५) *डडेल्धुरा जिल्ला एक भलक* काठमाडौं : लेखक स्वयम् ।
- रेग्मी, दानराज (२०६८) “नेपालको भाषिक सर्वेक्षण : एक सिंहावलोकन” *मिमिरे* वर्ष ४० अङ्क १, (पृ. ३७-४३) ।
- (२०७०), “नेपालका भाषाहरूको सर्वेक्षण : स्थिति र चुनौति”, नेपालको भाषा नीति विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६०) *शब्दरचना र वर्णविन्यास* काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।
- सिंह, भगत (१९७९) *कुमाउँनी बोलीका वर्णनात्मक अध्ययन*, भारत : विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, जवल्पुर विश्वविद्यालय ।